

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА І ДЕРЖАВОТВОРЧА
ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЗІНЬКІВСЬКОГО»**

Виконала: здобувачка 2 курсу
групи Ist1-M22z
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Білоус Анастасія Сергіївна

Керівник:
Кліщинський П. В.,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри історії України

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія і джерела дослідження.....	6
Розділ 2. Формування світогляду В. Зіньківського та початок його громадсько-політичної і просвітницької діяльності.....	18
Розділ 3. Державницька діяльність В. Зіньківського у 1918-1920 рр.....	37
Розділ 4. Громадсько-політична, педагогічна та наукова робота В.Зіньківського в еміграції (1920-1962 рр.).....	57
Висновки.....	81
Список використаних джерел та літератури.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах докорінних змін у розвитку суспільного буття у його багатовимірному комунікаційному просторі та в історичній науці стають важливими дослідження щодо місця і ролі видатних представників української культури кінця XIX – першої половини XX ст. Десятки літ замовчування їх місця та ролі було визначено невідповідністю з ідеологіями самодержавної влади та радянського режиму.

Значний інтерес у відтворенні історії українського національного руху кінця XIX – середини XX ст. становить доробок В. Зіньківського (1881-1962 рр.) – представника київської академічної думки, філософа, педагога та психолога, церковного, державного діяча, активного учасника національно-визвольного руху України початку XX ст., автора багатьох праць з питань філософії, історії, педагогіки, психології та культури. Яскравий представник своєї епохи, він мав значний вплив на формування світогляду української інтелігенції, політики уряду України в період Гетьманату П.Скоропадського у вирішенні державних питань національно-релігійного життя. Його федералістичне бачення українського державотворення та ставлення до ідеалу державної самостійності України, ще дотепер зумовлюють поляризацію думок щодо місця та ролі В. Зіньківського у визвольних змаганнях України першої половини XX ст. Відтак, дослідження ідеалу національних політичних прагнень В.Зіньківського у їх логічному завершенні потребує висвітлення недостатньо вивчених особливостей його державницької, громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності на теренах України та в еміграції. Отже, актуальність проблеми та недостатнє її висвітлення в історіографії зумовили вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є громадсько-політичне, культурно-освітнє та духовне життя в Україні в кінці XIX – першій половині XX ст.

Предметом вивчення стала державницька, культурно-освітня та наукова діяльність Василя Зіньківського та його внесок у суспільно-

культурне життя України в контексті національної історії кінця XIX – першої половини XX ст.

Хронологічні межі наукової роботи зумовлені специфікою дослідження і охоплюють життєвий шлях та діяльність ученого у період 1881-1962 рр.

Мета дослідження. На основі узагальнення і критичного переосмислення всіх доступних опублікованих відтворити повну картину державницької, наукової та культурно-освітньої діяльності В. Зіньківського на теренах України та в еміграції, визначити роль та місце вченого в суспільно-політичних процесах, його особистий внесок у розвиток наукової думки першої половини XX ст. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розкрити ступінь вивчення проблеми та проаналізувати її джерельну базу;
- виявити головні чинники, які впливали на формування національної свідомості та громадсько-політичної позиції В. Зіньківського;
- визначити умови, за яких відбувалося становлення наукових та літературно-публіцистичних уподобань вченого;
- розкрити основні погляди В. Зіньківського на розвиток української державності, становлення та організацію української науки та освіти у зазначений період;
- з'ясувати місце та роль В. Зіньківського у визвольних змаганнях України першої половини XX ст.;
- дослідити його місце та роль у громадсько-політичному житті еміграції.

Методологічна база дослідження ґрунтується на основі принципів науковості, історизму, об'єктивності. При написанні дипломної роботи були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема конкретно-пошуковий (аналіз і систематизація джерел з проблеми) та проблемно-хронологічний (розчленування широкої теми дослідження на

окремі відносно вузькі проблеми). Застосування конкретно-історичного методу відкрило можливість встановити факти та події, що складають основу вивчення життя та діяльності В.Зіньківського. Метод персоналізації дозволив визначити особистий внесок В.Зіньківського у національний розвиток України першої половини ХХ ст. Об'єктивний аналіз подій соціально-культурного життя суспільства та процесу становлення й трансформації світогляду В. Зіньківського в ньому обумовило використання історико-аналітичного підходу.

Практичне значення дослідження зводиться до того, що її фактичний матеріал, висновки та узагальнення можуть бути використані для підготовки узагальнюючих досліджень з історії та історіографії України, всесвітньої історії, біографістики, праць з історії науки і культури, навчальних курсів для вищої школи, лекцій, спеціальних розробок у галузі національних відносин та освітньої політики держави. Результати дослідження сприятимуть збагаченню досвіду при розбудові незалежної Української держави та налагодженню міжконфесійних відносин у сучасному суспільстві.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність Василя Васильовича Зіньківського була зумовлена впливом багатьох об'єктивних чинників формування соціальної та ментальної структури українського народу, пошуками вітчизняної й європейської наукової та політичної думки. Це помітне явище в історії України та Росії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., яке викликає значний інтерес у сучасних дослідників. Багатогранний у наукових і громадських зацікавленнях В.Зіньківський, виявивши себе як учений, політик і протоієрей, продемонстрував різні прояви своєї цілісної особистості, сповненої надзвичайної життєвої енергії та творчої продуктивності. В.Зіньківському, представнику прогресивної наукової думки, новатору в сфері освітньої діяльності в Україні та за кордоном, також належить роль визначного ідеолога українського національно-визвольного руху і, разом із цим, теоретика ідеї правової України в її національно-культурній єдності з Росією. Зазначена універсальність, розмаїтість і суперечливість ідейних переконань надають дослідженню державницької, громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності В.Зіньківського актуальності.

В ході виконання дослідження було з'ясовано, що відсутність у вітчизняній історіографії дослідження еволюції громадської активності та теоретичних переконань В. Зіньківського обумовлювало неможливість створення об'єктивної і цілісної картини його життя й діяльності, визначення місця та ролі діяча у соціокультурному контексті України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Для розв'язання означеного наукового завдання дослідження було залучено значну джерельну інформацію (джерела особистого походження, твори В.Зіньківського, матеріали періодичних видань тощо).

Виявлено, що становлення В.Зіньківського як особистості, державного та громадсько-політичного діяча, формування характеру його національної

свідомості, наукових зацікавлень, напрямків освітньої та суспільної діяльності було визначено його походженням, родинним вихованням у душі традицій української дворянської культури та православної віри, впливом соціокультурних та політичних подій, що відбувались в Україні наприкінці XIX – першій половині XX ст. Своєрідність та оригінальність його суспільно-політичних поглядів та науково-теоретичних концепцій визначена складним взаємовпливом тенденції розвитку наукової думки в контексті чинників політичного життя суспільства кінця XIX – першої половини XX ст., зокрема історично обумовленого взаємопроникнення української, російської та європейської культур у їх духовному, науковому і політичному вимірах. Наукове зацікавлення В.Зіньківським психологією, філософією, релігією, педагогікою зумовлене тенденцією зміцнення релігійної свідомості у суспільній думці Російської імперії та впливом пошуків західноєвропейської наукової думки у напрямку матеріалізму.

Досліджено, що спрямування культурно-освітньої, громадсько-політичної та державницької діяльності В.Зіньківського в київський період було визначено розумінням необхідності реформування ідеологічних канонів Російської імперії у напрямі зростання правосвідомості українського народу. Займаючись науковою та громадською діяльністю у галузі дошкільної, шкільної та вищої освіти, він заперечував консерватизм виховання дореволюційної школи, виступав ініціатором впровадження українознавчих дисциплін та курсів, брав участь у створенні та діяльності ліберальних видань «Народ», «Християнська думка», Українського народного університету, Київського релігійно-філософського та Київського науково-філософського товариства. Об'єднання двох останніх установ окреслило центр нової радикальної суспільно-політичної думки в Україні.

Досвід громадської та церковної роботи, широкі суспільні зв'язки, розуміння важливості політичних і національних проблем України та Росії відіграли вирішальну роль у запрошенні В.Зіньківського на посаду міністра ісповідань в уряді П.Скоропадського. Його діяльність на посаді міністра

ісповідань в уряді П.Скоропадського була спрямована на ліквідацію та реформування системи принципів управління Св. Синоду Російської імперії в Україні, створення нових відносин співвідношення між церквою та державою, задоволення головної потреби України у творчому розвитку національної культури.

Встановлено, що період більш як 40-річного життя та діяльності В. Зіньківського в еміграції виявився найбільш продуктивним етапом його наукової та суспільної роботи. Головними напрямками громадської та культурно-освітньої діяльності В.Зіньківського в еміграції були: активізація науково-освітньої діяльності суспільства (підготовка кадрів для діяльності в умовах нової Росії, розробка інноваційних освітніх теоретико-методичних програм); формування нової суспільної свідомості у душі православної культури (духовна та соціальна реабілітація суспільства, соціально-політична і культурологічна робота у релігійних об'єднаннях загальноєвропейського масштабу).

Характер культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності В.Зіньківського в період еміграції визначений теоретичним осмисленням проблеми державотворення України та Росії. Він свідомо відстоював позицію необхідності створення в Росії системи культурного паралелізму у межах федеративного зв'язку з Україною, де загальним підґрунтям буде православна культура. Визначивши новий підхід у вирішенні поставленого завдання,

В. Зіньківський свою ідею реалізував через діяльність в освітніх закладах, громадських організаціях, суспільно-наукових та релігійних товариствах.

У центрі наукових пошуків ученого – поняття «особистість», передумови виникнення свідомості, вплив на неї соціальних факторів. В основі педагогічної системи В. Зіньківського – єдність трьох самостійних чинників його наукових і духовних інтересів – релігійна філософія, педагогіка та психологія, загальною ідеєю яких було заперечення ідеології більшовизму та зосередження на гуманізмі. Важливим напрямком його

психологічної концепції стала ідея ієрархічної побудови людської особистості. Константи праць ученого – антропологізм, соціальність, неортодоксальність релігійних поглядів та християнський гуманізм.

Визначено, що творчий доробок та діяльність Василя Зінківського є важливою складовою загального контексту історії України кінця XIX – першої половини XX ст. Недостатньо вивчений науковий доробок В. Зінківського зумовив виникнення прогалин у розв'язанні питань навчання та виховання дітей, учнівської та студентської молоді. Деякі питання залишилися невирішеними і сьогодні. Учений посідає провідне місце серед таких релігійних філософів культурного ренесансу кінця XIX – першої половини XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. Періодичні видання

1. Акти Міністерства ісповідань // Віра і культура. 1974. №1. С. 57–102.
2. Автокефалія УПЦ і визвольна боротьба 1917-1920 років // Українська думка. 1951. №4. С. 15–16.
3. Біднов В. Дбаймо про автокефалію своєї церкви // Релігійно-науковий вісник. 1922. №4-5. С. 2–17.
4. Біднов В. Релігійні видання на Україні в 1917-1919 рр. // Книголюб. 1927. Кн. 1. С. 38–43.
5. Біднов В. Справа розмосковлення богослужіння Православної церкви на Україні // Релігійно-науковий вісник. 1921. №1. С. 1–12.
6. Бойко М. Публікації відродженої Церкви. 1917-1921 рр. // Українське православне слово. 1988. №4-5. С. 23–24.
7. Боцюрків Б. Вибрані проблеми наукових досліджень релігії та церкви на Україні в ХХ ст. // Вісник РСХД. 1940. Ч. 6. С. 51–57.
8. Борщак І. Митрополит Євлогій про українські справи // Україна. 1949. №2. С. 89–92.
9. Бочковський О. 1917 рік і українська нація // Соціал-демократія. 1937. Ч. 19. С. 3–8.
10. Голинський П. Богослови у роках визвольної війни // Альманах українських богословів. 1937. С. 147–163.
11. Доршенко Д. В обороні історичної правди // Український вісник. 1937. №4. С. 4–5.

12. Крупницький Д. І. Дорошенко і слов'янський світ // Життя і школа. 1971. С. 18–25.
13. Лисянський Б. Українська політична еміграція як історичне явище // Тризуб. 1935. Ч. 49. С. 3–9.
14. Любченко М. Далі шляхом рокладу (Українська еміграція в 1923 р.) // Червоний шлях. 1924. №2. С. 28–31.
15. Любченко М. Чотири роки української еміграції // Червоний шлях. 1924. №2. С. 28–31.
16. Покровський А. Автокефалія православної церкви на Україні // Український православний благовісник. 1925. №18. С. 4.
17. Полонська-Василенко Н. Особливості УПЦ // Український збірник. 1958. Кн. III. С. 59–89.
18. Полонська-Василенко Н. Обрання київських митрополитів // Рідна церква. 1971. Ч. 86. С. 6–9.
19. Теодорович Н. Стан православної синодальної церкви в Україні в 1917 році // Український збірник. 1959. Кн. 15. С. 110–137.
20. Трембіцький В. Відносини між українською Державою і Царгородською Патріархією // Український Православний календар. 1964. №7-8. С. 7–12.

2. Бібліографічна спадщина В. Зіньківського

21. Зеньковский В. Апологетика. Париж, 1957. 262 с.
22. Зеньковский В. Задачи и средства воспитания // Вестник Педагогического бюро. 1929. №16. 17. С. 4-5.
23. Зеньковский В. Из журналов и газет // Педагогическая мысль. 1905. Вып. 1. С. 188-192.
24. Зеньковский В. К вопросу о совещаниях между родителями и педагогическими советами // Педагогическая мысль. 1904. Вып. 2. С. 117-123.

25. Зеньковский В. Критический отзыв на перевод В. Караваева книги Э. Вассмана «Итоги сравнительной психологии» // Вопросы философии и психологии. 1907. Кн. 89. С. 535-536.
26. Зеньковский В. Либерализм и социализм // Народ. 1906. №1. С. 3.
27. Зеньковский В. Мечты о России // Вестник РСХД. 1957. №47. С. 20-25.
28. Зеньковский В. Новый труд по вопросу об ассоциации // Вопросы философии и психологии. 1906. Кн. 82. С. 92-126.
29. Зеньковский В. О внешкольном религиозном образовании // Русская школа за рубежом. №26. С. 290-291.
30. Зеньковский В. О национальном воспитании // Бюллетень Религиозно-педагогического кабинета. 1929. №8. С. 1-2.
31. Зеньковский В. Основы христианской философии. Франкфрут, 1960. Т. 1. 149 с.
32. Зеньковский В. Основы христианской философии. Франкфрут, 1960. Т. 2. 186 с.
33. Зеньковский В. Основы христианской философии. Москва: Канон, 1996. 559 с.
34. Зеньковский В. Очерк внутренней моей биографии // Вестник РСХД. 1962. №66. 67. С. 8-12
35. Зеньковский В. Очерк моей философской системы // Вестник РСХД. 1962. №66-67. С. 37-39.
36. Зеньковский В. Очерки идеологии РСХД // Вестник РСХД. 1929. №5. С. 20-24.
37. Зеньковский В. Очерк о педагогическом интеллектуализме // Русская школа за рубежом. 1923. Кн. 2-3. С. 1-30.
38. Зеньковский В. Педагогические сочинения. Саранск: Типогр. «Красный октябрь», 2003. 808 с.
39. Зеньковский В. Православие и культура. Берлин, 1923. 285 с.

40. Зеньковский В. Предпосылки в строительстве новой школы // Русская школа за рубежом. №2-3. С. 216-230.
41. Зеньковский В. Предчувствие марксизма // Народ. 1906. №1. С. 2.
42. Зеньковский В. Проблема воспитания в свете христианской антропологии. Париж, 1934. 256 с.
43. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Москва: Школа Пресс, 1996. 272 с.
44. Зеньковский В. Психология детства. Лейпциг: Б.в., 1924. 384 с.
45. Зеньковский В. Психолого-педагогические воззрения А. Нечаева // Вопросы философии и психологии. 1906. №82. С. 92-126.
46. Зеньковский В. Русская педагогика XX ст. С приложением очерка О.Субботиной «Советская педагогика после 1931 г.». Париж: Б.в., 1960. 55 с.
47. Зеньковский В. Русская педагогика XX ст. // Педагогика. 1997. №2. С. 73-89.
48. Зеньковский В. Русские мыслители и Европа: критика европейской культуры у русских мыслителей. Москва: Республика, 1997. 368 с.
49. Зеньковский В. Современное состояние психофизической проблемы. Киев: Б.в., 1905. 37 с.
50. Зеньковский В. Факты и размышления // Путь. 1927. №8. С. 73-88.
51. Зеньковский В. Школа и церковь // Вопросы религиозного воспитания и образования. Париж, 1927. Вып. 1. С. 28-50.

б) Мемуари

52. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Ужгород, 1930. Т. 2. 510 с.
53. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918). Львів: Червона калина, 1923-1924. Ч. 3. С. 21, 29.

54. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. Москва: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. 240 с.
55. Митрополит Євлогій (Геогриевский). Путь моей жизни: Воспоминания. Москва Моск. рабочий; ВПМД, 1994. 621 с.
56. Русова С. Мої спомини. Київ: Україна-Віта, 1996. С. 139-140.
57. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 р. – грудень 1918 р.). Київ, Філадельфія, 1995. 467 с.

II. Монографії і наукові статті

58. Андрусішин Б. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. Київ: ФПУ, 1995. 192 с.
59. Власовский И. Нарис історії Української православної церкви / І. Власовський. Нью-Йорк; Баунд Брук, 1961. Київ, 1998. Т. 4. Ч. 1. 384 с.
60. Горський В. Розвиток академічної філософії в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 2001. 389 с.
61. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. для студентів спец. 032 «Історія та археологія» спеціалізації «Історія України у світовому контексті». Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 252 с.
62. До 50-ти ліття проголошення автокефалії Української православної церкви // Рідна церква. 1971. Ч. 77. С. 5-7.
63. Євтух М., Кремінь В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921-1945 рр.). Київ: Наукова думка, 1997. 146 с.
64. Жулинський М. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Народна творчість та етнографія. 2001. №5-6. С. 22-25.
65. Заставний Ф. Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.

66. Зінченко А. Життя і служіння митрополита Василя Липківського / Наук.-дослід. ін-т українознавства; Всеукр. т-во ім. Митрополита Василя Липківського. Київ: Дуліби, 2017. 336 с.
67. Ігнатуша О.М. Церква в Українській революції 1917-1921 рр. як предмет сучасних історичних досліджень: підсумки двадцятилітнього досвіду вивчення проблеми // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 50. С. 84-112.
68. Ільченко І. Вибори Київського митрополита [1918 р.] // Пам'ять століть. 1998. №2. С. 46-50.
69. Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. Київ: «Інтерсервіс», 2018. 480 с.
70. Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні: монографія Рівне : РІС КСУ, 2011. 216 с.
71. Кириченко В. Громадсько-політична та наукова діяльність В. Зінківського в еміграції (1920-1962 рр.)
72. Козлітін В. Педагогічна і наукова діяльність українських емігрантів в Югославії в 20-30 рр. // Збірник наукових праць. Серія історія та географія. Вип. 1. Харків.: Основа, 1997. С. 193-199.
73. Коцур А., Мандрик М. Національна ідея в інтелектуальній спадщині української та руської еліти кінець XVIII – XX ст. Чернівці: Золоті лаври, 2000. 203 с.
74. Летцев В. В. Зінківський та українська свідомість // Психологія свідомості: історія. Сучасний стан та перспективи дослідження. Київ, 1999. С. 52-58.
75. Летцев В. Проблема особистості у творчості В. Зінківського // Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки (Рівне, 1998 р.): Тези доповідей та повідомлень. Рівне, 1998. С. 56-58.

76. Летцев В. Українська романтична «філософія серця» та проблематика особистості // П'яті Костюківські читання «Психологія на перетині тисячоліть». Київ: Либідь, 1999. Ч. II. С. 304-311.

77. Летцев В. Філософсько-психологічні погляди В. Зіньківського та сучасні уявлення про особистість // Актуальні проблеми психології: Наук. записки Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України. Київ: Нора Друк, 2001. Вип. 21. С. 151-163.

78. Лотоцький В. Місія міністерства ісповідань уряду Директорії щодо визнання автокефалії православної церкви в Україні на тлі перспективи сучасного діалогу з Константинопольською Вселенською патріархією та напередодні всеправославного собору // Андріївський вісник: іст.-богослов. щоріч. журнал Рівнен. Дух. Семінарії Української Православної Церкви Київського Патріархату. Рівне, 2016. № 5. С. 25–38.

79. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ: Бланк-Прес, 2002. 272 с.

80. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 рр.: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України; Головне архівне управління. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. 272 с.

81. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні: (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). Київ: Інститут історії України, 1994. С. 97–194.

82. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. Київ: Інститут історії України, 1995. Ч. 1.: 1917 р. – середина 20-х рр. 280 с.

83. Нестуля О. Охорона культових пам'яток в Українській державі // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України, 1996. С. 132-155.

84. Нестуля О. Охорона пам'яток України за Гетьманату (1918 р.) // Український історичний журнал. 1994. №1. С. 101-112.

85. Пилявець Л. Автокефалія православної церкви на Україні // Людина і світ. 1990. №5. С. 19-24.
86. Полонська-Василенко Н. Обрання київських митрополитів // Рідна церква. 1971. Ч. 86. С. 6-9.
87. Преловська І. М. Діяльність преосвященного митрополита Київського і Галицького Володимира (Богоявленського) під час розгортання руху за автокефалію Української Православної Церкви (1917–1918) // Православ'я в Україні: Зб. за матеріалами VII Міжнар. наук. конференції, присв. 25-літтю відновлення Київ. прав. богосл. академії (1992–2017) Київ: КПБА, 2017. Ч.2. С. 37-47.
88. Преловська І. М. Мирянський рух як вияв соборноправності в період церковно-визвольних змагань у 1917–1921 рр. та як основа розбудови УАПЦ у 1921–1927 рр. // Константинопольський патріархат в історії України: минуле, сучасне. Київ: Київ. Богоявленське Ставропійгійне Братство, 2017. С.122-132.
89. Проскура О. Зіньківський В. // Педагогічний словник / За ред. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. С. 210-211.
90. Сацький П. Основні чинники кризи релігійної свідомості українського суспільства у період революції 1917–1921 рр. // Волинський благовісник. 2017. № 5. С. 119-125.
91. Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року: огляд джерел / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Либідь, 2010. 236 с.
92. Стародуб А. Українська державність 1917-1921 рр. «Очима» священноначалія Російської православної церкви: еволюція не сприйняття // Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. Вип. 3. Київ: Київський Національний ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. С. 190-203.
93. Ткачук М. Зіньківський В. // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник / Укл.: В.Горський, М.Ткачук, В.Нічик та ін. Київ: Пульсари, 2002. С. 77-79.

94. Ткачук М. З київських архівів: В.Зіньківський і Університет Св. Володимира // Магістеріум: Історійко-філософські студії. Додаток до часопису “Наукові записки УКМА”. Київ: Либідь, 1998. С. 112-122.
95. Ткачук М. Київський університет у російській філософській культурі ХІХ– початку ХХ ст. // Проблеми філософії. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 92 (історія, філософія і культура). Київ: Наукова думка, 1992. 136 с.
96. Ткачук М. Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст. Методологічні проблеми дослідження. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. 247 с.
97. Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна [церква] // Вітчизна. 1989. №12. С. 166-175.
98. Ульяновський В. Зіньківський В. // Alma Mater: Університет Св. Володимира на передодні та в добу Української революції (1917-1920 рр.). Матеріали, документи, спогади. Київ: Прайм, 2001. Кн. 2. С. 373-398.
99. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (Доба Гетьманату П. Скоропадського). Київ: Либідь, 1997. 318 с.
100. Ульяновський В. Міністерство ісповідань В.Зіньківського. (До переоцінки діяльності в світлі нових архівних матеріалів) // Історія релігій в Україні: Тези, повідомлення 4 круглого столу (Львів, 9-10 трав. 1994 р.). Київ-Львів: Світ, 1994. С. 185-187.
101. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (Доба Української Центральної Ради). Київ: Либідь, 1997. 198 с.
102. Ульяновський В., Андрусин Б. Церква в Українській Гетьманській Державі: Попередні нотатки та документи; Документи з архіву Міністерства ісповідань 1918 року // Останній гетьман: Ювіл. зб. пам'яті П.Скоропадського / НАН України. Ін-т укр. археографії та ін. Київ: Академпрес, 1993. С. 285-397.
103. Черенюк Я. Український церковно-визвольний рух після падіння самодержавства та ліквідація синодального управління РПЦ // Волинський благовісник. 2014. №2. С.109-123.

104. Шаповал М. Завдання української еміграції. Прага: Закордонна група УПРС, 1926. 20 с.

105. Шип Н. Церковно-православний рух в Україні (початок ХХ ст.). Київ: Інститут історії України, 1995. 64 с.

106. Шурляков С. До історії філософських товариств у Києві // Філософська і соціологічна думка. 1993. №7-8. С. 147-157.

107. Шурляков С. Київське релігійно-філософське товариство в 1918 р. та його участь в ідейному обґрунтуванні необхідності української автокефальної церкви: (За матеріалами М. Безсонова) // Хроніка 2000. 1997. Вип. 19-20. С. 301-305.